

MŰHELY

A TERÁPIÁS HATÁS MINT MELLÉKTERMÉK*Vajda Júlia*

A narratív interjú technika a magyar szociológiában nehezen tud „megkapaszkodni” – sok kimondatlan ellenérzés övezi, talán nem is csak azért, mert nem illik bele a szociológia objektivitásra törekvő önképébe, hanem sokkal inkább azért, mert mind interjúkészítési technikájában, mind elemzéseiben a pszichológiához, pszichoanalíziséhez hasonló technikával, szemlélettel operál. Rorty, amikor a pszichoanalízissel szembeni ellenállásról beszél, a már Freud által is megfogalmazottak mellett arra teszi a hangsúlyt, hogy a pszichoanalízis emberképében azt igazán nehéz elfogadni, hogy az „én nem úr a saját házában”, s Freud azzal, hogy ezt megfogalmazta, az ember nárcizmusán ejtett sebet.¹ Úgy tűnik, ennél az interjútechnikánál is valami hasonlóról lehet szó. Annyiban mindenképpen, hogy hangsúlyt helyez az egyénre, hogy odafordul felé, s azt állítja, hogy az egyén a szociológus kíváncsiságának is tárgya lehet, ad absurdum kell lennie, hiszen a társadalom működése az egyének egyéni működéseiből áll össze.² Mindazonáltal a hasonlóság csak részleges. Különösen akkor, amikor nem az íróasztal mellett ülve értelmezünk egy esetet – terápiásat vagy interjúsat –, illetve amikor nem terápiás helyzetben hallgatjuk a páciens, hanem interjút készítünk valakivel, akit mi kerestünk, kértünk meg arra, hogy meséljen nekünk. Hisz amikor interjúzunk, az egyik legfontosabb szempont azt, hogy vigyázzunk arra, hogy véletlenül se értelmezzünk. Hogy semmiképp se csúszunk bele abba, hogy belekezdünk egy „kváziterápiába”, amelyet azután nem áll módunkban folytatni.

¹ Vö. Katona Gábor: Modern pragmatizmus és pszichoanalízis. Rorty ironikus esztétája az analitikus diványán. *Thalassa*, (8) 1997, 1: 100–115.

² Nagyon szépen fogalmazza ezt meg Sebastian Haffner *Egy német története. Emlékeim (1914–1933)* című könyvében (Európa Könyvkiadó, Budapest, 2005), amikor arról ír, hogy az ő saját személyes története a harmincas évek Németországából miért fontos a korszak megértésében.

A módszer, szemben a „hagyományos” interjúvázlattal dolgozó módszerekkel nem a téma szempontjából releváns „adatokat” kívánja összegyűjteni, esetleg átvenni szövegrészeket az interjúból, amelyek az értelmező helyett mondanak ki állításokat, hanem a hangsúlyt a személyes élettörténetre s annak elbeszélésére helyezi, s elemzésében alapvetőként használja fel az elbeszélés tartalma mellett annak struktúráját és nyelvi jellegzetességeit. Éppen ezért az elbeszélte történet megformálását, strukturálását, az információk kiválogatását az interjú alanyára bízta. Ez lehetőséget ad arra, hogy különbséget tegyünk a saját és a néző, azaz az elbeszélő és az értelmező által megélt/felidézett/látott/hallott történet, azaz elbeszélte és megélt élettörténet között, és kísérletet tud tenni arra, hogy a közöttük, tehát a narratíva és a külső értelmező által perciópált, azaz az elbeszélésben közölt adatok által kirajzolt életút közötti kapcsolatot értelmezze úgy, hogy ugyanakkor az elbeszélte történetet az interjú helyzet interakciójában létrejött közös cselekvésének tekinti.³

Ez persze az interjúertől azt kívánja, hogy azután, hogy megépítette az interjú helyzetet, felkérte alanyát története adott szempont szerinti elbeszélésére, tökéletesen vonuljon vissza.

A hallgatókkal, akiknek tanítom a módszert, sokszor nehéz megértetni, hogy miért veszélyesek az olyan típusú kérdések, hogy „és arra nem gondolt, hogy...?” vagy hogy „nem érezte azt, hogy...?”, vagy ami még ártatlanabbnak hangzik, hogy „nincs magának...?”, vagy hogy „és miért nem csinálta azt, hogy...?”. Nehéz elfogadtatni, hogy ezekben értelmezés van, hogy sokszor számunkérést vélhet kihallani belőle az interjú alanya.

Mindazonáltal, ha sikerül valóban be nem avatkozva – tökéletes hallgató-ságként, aki figyel, de megjegyzésekkel nem zavarog – jelen lennünk, megkérdezeteink sokszor egy-két perc alatt megnyílnak, s olyan mélységben mesélik el történeteiket, amilyen mélységben a hétköznapiakban nem, csak a terápiában szokás. Írásomban arról a terápiás hatásról szeretnék beszélni, amely így, bár mint fentebb már hangsúlyoztam, kifejezetten ügyelünk a terápiás jellegű beavatkozások elkerülésére, elő-elő áll.

Pszichoterapeuták fel szokták tenni maguknak, szakmájuknak azt a kérdést, hogy mi is a terápia igazi hatótényezője. Ezek az interjúk azt mutatják, hogy sok esetben az odahallgatás már önmagában elég – a „meghallgatva lenni” élménye már önmagában rendelkezik gyógyító erővel.

³ A módszer első kidolgozója Gabriele Rosenthal, az ő módszerének részletes elemzése megismerhető Gabriele Rosenthal: *Erlebte und erzählte Lebensgeschichte. Gestalt und Struktur biographischer Selbstbeschreibungen* című könyvéből (Campus, Frankfurt/New York, 1995., 1995). Ő ott Gestalt-pszichológiai alapokra épít, én azonban az ő módszerét sokkal inkább érzem egyfajta pszichoanalitikus szemlélettel összekapcsolhatónak, hisz az én értelmezésemben nem Gestaltokat, vagy semmiképpen nem csak Gestaltokat, hanem tudattalan tartalmakat tárunk fel.

Márta néniről már több helyen is írtam.⁴ Ő volt az első, akivel egy olyan kutatás keretében interjúztam, amelynek fókuszában a soá, illetve az azt megélt személyek álltak.

Korábban már mások is készítettek vele a témában interjút. S bár a maga nyolcvan évével azon az állásponton volt, hogy nem szabad a történeteiket magukkal vinni a sírba, s ezért amint találkozott kéréssel, azonnal jelentkezett az interjúra, nagyon tartott tőle. Az előző interjú felzaklatta, s ezért eleve kikötötte, hogy csak egyszer mehetek el hozzá. Az interjú közel öt órán át tartott. Jobbára – a fent leírtaknak megfelelően – Márta néni beszélt. S minthogy tudtam, nem mehetek hozzá vissza, s eleve is féltem, meddig bírja majd ő, s meddig bírom én, talán még a szokásosnál is kevesebbet kérdeztem. A történet persze így is kibomlott. A sok-sok egyéb rémség mellett azt is megértettem, hogy Márta néni nem pusztán, s talán nem is elsősorban e sok borzalomtól, azok emlékeitől szenved. Az ő vállát 1945 óta az a teher nyomja, melyet a Mengele intésére tőle elválasztott, a gázba küldött tizenöt éves húga rakott rá.

Az auschwitz-i lágerben töltött időkben történt, hogy Márta néni barakkjában egy nő gyereket hozott a világra azért, hogy a csecsemőnek még felsírni se legyen ideje. Hogy azok az eredendően a kisgyermek gyöngéd simogatására termett női kezek fojtsák meg, amelyeknek tulajdonosai úgy érezték, ez a világ nem csak a gyermeket, de őket sem kímélné, ha felfedezné az újszülött létét. S a tizenhét éves Márta volt az, aki a tetemet ki kellett vigye a szemetes vödörbe a reterátra, hogy biztonságban érezhessék magukat.

Márta néni élete utolsó percéig úgy tudta, talán nem is tévedett, de ez mindig is, hogy húga az elválásukkor nem búcsút intett neki, hanem hívta, vitte volna magával a halálba. Képzett lágerlakóként nyilván tudta, mi vár rá. S bűne, hogy félt, a mi számunkra nyilván bocsánatos, de a tizenhét éves nővér nem tudott, talán nem is tudhatott megbocsátani neki. Hisz ha nem is tudhatta, mennyit ad neki még a sors azzal, hogy Mengele akkor a másik sorba osztotta be, nem tudta követni hűgát, nem tudott lemondani fiatal életéről.

S utóbb – s ezt persze csak az elemzésben, nem az interjú során értettem meg – a két történet egymásra rakódott. Hisz Márta akkor vélhetően hűgának nem tudott megbocsátani, később azonban magának nem. Épp e harag, a megbocsátás hiánya vált legfőbb bűnévé, mely a csecsemőgyilkosságban való bűnrészességgel együtt a kettős gyilkosság terhét rakta rá. A nyolcvan éves Márta néni hatvan év távolából úgy fogalmazott: „én voltam a húgom gyilkosa”.

⁴ Sterilizált élet (Sterilized life). *Múlt és Jövő*, 2004/2; Kovács Évával: Erőszakos múlt – kényszerített jövő. Róza és Matild története. *Élet és Irodalom*, 2004. május 21.; Kovács Évával: Abused Past – Forced Future. *Transversal*, 2004; Magunkra hagyva – egy interjú története *Ex-Symposion*, 2004/3-4.

Talán e történetek fényében nem csodálható, hogy az Auschwitzban sterilizált és lényegében minden rokonát elvesztett Márta nem vált képessé arra, hogy később férjével, partnereivel megossa azt a megaláztatást, amin a sterilizáláskor keresztülment, s hogy ez együtt a képzelt gyerekgyilkosságok terhével nem tette képessé arra, hogy felnevelje valaki másnak a gyermekét. Magányosan, a világtól elhagyatottan halt meg.

De az interjú után két héttel felhívott. S arra kért, ezentúl is ezzel a „szisztémával” dolgozzam. Mert ez a szisztéma lehetővé tette számára – szemben a korábbi interjúerekek szisztémájával – hogy meséljen. Hogy úgy meséljen, hogy azt nem törlik, zavarják meg kérdések. S azt mondta, aminek súlyát talán a telefonbeszélgetés során fel sem fogtam, hogy ez volt az első megkönnyebbülés *azóta*.

Lehet persze, hogy ez így túlzás. De valami biztos van benne. Hogy ugyanis Márta néni az előző interjúval szemben nem azt élte meg, hogy felzaklatták, hanem hogy a mesélés csökkenti a hatvan éve hurcolt terhet. Hogy megkönnyebbül tőle.

Gyula⁵ egészen másképp reagált az interjú helyzetére. Bár maga jelentkezett az interjúra, szemben Márta nénival ő nem mesélt kimérten, összeszedetten órákon keresztül. Másfél óra után meg is szakadt a beszélgetés, amelyben nem esett szó a soá utáni történetéről. S a beszélgetést végigkövetve annak az ellenállásnak és ambivalenciának lehetünk a tanúi, amelyet a helyzet váltott ki belőle.

Bár természetesen ő is maga jelentkezett, hogy mint túlélő, elmesélné élet-történetét, valójában nem szívesen mesélt. Először apja naplója nekünk adásával akart volna kibújni a feladat alól. Aztán mikor mégis kötélnek állt, csak és kizárólag a soáról volt hajlandó mesélni. Így is ért véget a beszélgetés. Dührohamot kapott, amikor arra kértük, meséljen arról, mi történt azután, s elküldte az interjú készítőjét.

Ezt megelőzően persze azért elmesélte történetének azt a részét, amit a helyzethez illőnek érzett. Azt tehát – igencsak zanzásítva – ami a soá előtt történt vele, majd a soában megélteket. Megtudtuk, hogy 1923-ban született, egy hetedik kerületi háromgyerekes kispolgári zsidó család középső gyermekeként, hogy apja könyvelő volt, majd zsidó származása miatt a húszas évektől csak egyre alacsonyabb presztízsű munkák elvállalására kényszerült. Éppen ezért Gyula gyerekkorában nagyon sokat segített apjának, aki legvégül fuvarozni kényszerült. Emellett – nyilván, ameddig zsidóként tehetett – aktívan sportolt is. Nyilván jó erőben lévő fiatalemberré serdült 1944-re, amikor tavasszal behívták munkaszolgálatra.

⁵ Gyula történetéről szól Szegő Dórizal közös, „»Ne ölj!« – Egy el nem mesélhető történet az életben maradásról” című írásunk is, megjelenés előtt in: *Múlt és Jövő*, 2006.

Szerencséje volt, százada Magyarországon maradt, s mikor meghallotta, hogy a századot a deportálás fenyegeti, sikerült megszöknie, s ettől kezdve hamis papírokkal bujkált Budapesten.

Apját, öccsét deportálják.

Valamikor december táján egy barátjával megszerzik két nyilas egyenruháját és fegyverét, s ezek segítségével visznek élelmet anyjának a gettóba.

Nővére és anyja a gettóban szabadul fel, majd ősszel hazaérkezik öccse, majd apja is.

Megmenekült hát az egész család. Gyula mindazok ellenére, amiken nyilván átment, szerencsésnek mondható. Tapasztalataim szerint azok, akiknél így ér véget a soá-történet, képesekké válnak arra, hogy később boldogok legyenek, hogy úgy alapítsanak maguk új családot, hogy az ott megszülető új életnek már ne a soá legyen a fókusz. Általában életük történetének, s benne a soában átélteknek az elmesélése sem okoz gondot. Még az is sokszor megtörténik, hogy – szemben a többséggel, akiket a teljes vagy majdnem teljes család elvesztése sújtott –, egy történetként tudják a soá előtt, alatt és után megélteteket elmesélni. Nem ugorják át az előzményeket, s nem tesznek pontot a történet végére a felszabaduláskor, hogy minderről azután csak külön kérdés hatására tudjanak elkezdni mesélni.

Gyulánál meglepő, hogy nem ez történik. Miután megalkudtunk vele, hogy ugyan szívesen vesszük, ha nekünk adja apja naplóját, melyet az „*nem kiadásra, nem haszon szerzésre, nem üzleti céllal*” írt, hanem „*azért írta le, hogy ha hazajön, akkor itthon ne kérdezzen tőle senki semmit. Ne kelljen neki még egyszer átélni, amit átélt, akít érdekel, olvassa el*”,⁶ mégiscsak hajlandó elkezdni saját történetét. De érezni rajta, hogy jobban szeretné, ha neki is lenne egy ilyen naplója, amit az elmesélés helyett ránk bízhatna.

Azzal kezdi saját történetét, hogy elmeséli, milyen szerencséje volt, hogy nem került az első munkaszolgálatos századokkal Oroszországba, hanem mezőgazdasági munkára vitték, ahol a sok gyerekkori fizikai munka és sportoló múltja miatt könnyen megállta a helyét. De nem fejtí ezt ki bővebben, ahogy a következőkben a munkaszolgálatosként átélteket sem. Mindaddig a puszta helységek felsorolására szorítkozik, míg el nem érkezik egy munkaszolgálatos

⁶ Az interjú szövegét erre alkalmas jelek segítségével fonetikusán gépeltük le. Az itt közölt részletekben a helyesírást a jobb olvashatóság kedvéért közelítettük a szokásoshoz, de a központozásban nem alkalmazkodtunk ahhoz: csak azokon a helyeket tettünk vesszőt, pontot, ahol interjúalanyunk hanghordozásával egyértelműen tagolta beszédét. Ugyanakkor a leírásban használt jelekből is csak néhányat őriztünk meg: vastagon szedtük a hangsúlyosan ejtett szavakat, *-gal jelöltük a rövid szünetet, míg hosszabb szünet esetében annak hosszát tettük zárójelbe, s kettős zárójelbe tettük a metakommunikációra vonatkozó jelzéseket, míg azt a pontot, ahol azok érvényessége kezdődik, /-sel jelöltük. Emellett az élőbeszéd jellegzetességeit, a könyelvi fordulatokat, a hibás ragokat, az összes ismétlést, nyögést változatlanul hagytuk, illetve jeleztük.

parancsnokhoz, akiről azután hosszasan mesél. Dicséri emberségét, ahogy vi-
gyázott rájuk. Hogy olyan helyre vitte őket, ahol az élelemmel nem volt gond.
Majd a további dicséretre még

*„Egy egész kis példa = volt köztünk egy – vasúti talpfákat kellett szállítani,
vinni a töltésre. * Volt köztünk egy kisfiú. * Elég gyenge, szívbajos ööh gyerek
volt (5) És * valakit be kellett osztani ööh fűteni. * És akkor én kértem, ezt
osszuk be fűteni. * Volt egy ilyen tábori csendőr szerű szakasparancsnok. *
Aki visszalökte, és a század egyik legerősebb srácát osztotta be fűteni. És ak-
kor én kiálltam mellette, mire * azt mondta, hogy * oké rendben van, beosz-
talak fűteni. * De(5) helyette te hordod a talpfát, tehát egyszerre két talpfát
fogsz, * ha elejted (...) kikötöttek. * Megtörtént, meg is csináltuk. Szóval
ilyen típusú emberek ((sóhajt)) voltak.”*

Nem éltem át azokat az időket. Nyilván csak a képzelőerőm segítségével szá-
míthatok, ha meg szeretném érteni ezeket a helyzeteket. S el tudom képzelni,
hogy lett volna olyan szakasparancsnok, aki egyáltalán nem alkudozik. De azt
is el tudnám képzelni, hogy valaki a felkínált elég brutális alku nélkül is eleget
tesz a kérésnek. Igen, lehet, hogy ez túlzott elvárás – mindazonáltal egyelőre
nem érthető számomra az az odaadás, amellyel Gyula a szakasparancsnokot
dicséri. S magát, aki ekkora áldozatot hozott, ismét nem. Magát valamiért nem
szabad jónak látnia.

Majd a munkaszolgálat körülményeit dicséri ismét, ahová ez a jó szakaspa-
rancsnok vitte őket, majd jön a kontraszt: átkerülnek a németekhez, akik ke-
gyetlenek.

*„A németeknek egy ilyen, nem tudom a magyar fordítását, hogy mi, a német-
re sem emlékszem, csak az, hogy TODT. Ő, volt- ők végezték a munkákat,
meg végeztették * egy borzasztó kegyetlen banda volt. * Teherautókat kellett
megrakni * zsákolni. * Egy egész kis * hibáért már volt kikötés, hasonló
egyéb cirkuszok. Egy visszaszólásért már, a magam bőrén tapasztaltam, * ki-
kötés. * Nem tudja maga, mi az. Ne is tudja meg soha. (5) ((sóhajt)) ((kö-
hög)). Kikötötték a kezét hátul * egy csigával felhúzták, hogy a lába ne érje
a földet, és úgy lógott bizonyos ideig. Hát akkor még egy elég erős srác vol-
tam, úgyhogy egy darabig bírtam, aztán elájultam = leszedtek. Azt, hogy nem
maradtam nyomorék, és nem- azt annak köszönhetem, hogy volt a század-
ban két fiú, akivel együtt boksoltunk az akkori MTE-ben, * és azok tudták,
hogy mit csináljak, helyre rakták a vállamat, megmasszírozták, úgyhogy hely-
rejött, úgyhogy tulajdonképpen ez volt.”*

S ismét a szakasparancsnok kerül elő: visszaviszi őket a századhoz, s ezzel
megmenti őket a kegyetlen németektől.

„Aztán szerencsére- és ezt az Ormádinak köszönhattük ki tudott cipelni bennünket onnan, és visszahozni a századhoz. * Na egészen * ööh utána a századot onnan kiköltöztették, és bekerültünk * egy iskolába*, ott helyeztek el bennünket* november elején. *”

Majd – s ezt nem köti össze a jó Ormádival – arról hallunk, hogy bár kiszökni időnként lehetett, itt is igazán kegyetlen világ volt.

„És hát nézze, az ember úgy lógott meg, ahogy tudott, mert kimenőnk nem volt, de hát anyám, nővérem meg öcsém itt voltak. És próbáltam nekik amennyire lehetett segíteni. Nézze* november ötödikén * és ez mondjuk már érdekesebb * talán (5). Kilógtam hál Istennek. ööh kinn voltam a városban * akkor már nyilas uralom volt, október tizenötödike után. De akkor rettenetesen meg volt szigorítva az ég egy adta világon minden, röpködtek a büntetések. Na de az egészben talán a legrettenetesebb a megaláztatás és az emberi jogtalanság, jogfosztás, embertelenség tehát ez volt lelkileg a legmeglehető legmegrázóbb dolog, ami létezik. *”

Furcsa, valamiért az a benyomásunk, hogy azt, hogy Ormándi ugyan talán jobb volt az átlagnál, tett olyat, amivel védte őket, de azért az ő vezetése alatt is történtek rettenetes dolgok, valójában nem lehet kimondani. Valamiért fontos, hogy őt jónak lehessen látni. Nem is megy bele abba, hogy kifejtse, miféle büntetések röpködtek. Talán mert akkor fel kellene adni a „jó Ormándi” koncepciót.

Majd arról mesél, hogy egy ilyen kiszökés után hogyan figyelmeztette őt valaki – talán ismét valaki a munkaszolgálatot vezetőik közül –, hogy jobb lesz megszöknie: deportálják a századot. S elmeséli, hogy bujkált ettől kezdve a kommunista párttól kapott hamis papírokkal, majd

„a svájci követségnek volt egy védett háza * a Légrády utcában. És oda bevittem, mert az – a nagybátyámmal együtt vittük be őket, mert úgy gondoltuk, hogy * az * védett marad, hiszen akkor már Pesten hallani lehetett az ágyúdörgést, akkor már az oroszok közel voltak. Gondoltuk, ott ki tudják húzni, és nem lesznek bajban. Pechünk volt. Nem. Nyilasok az egyik nap kirámolták a házat * édesanyámat és nővéremet bevitték a gettóba, * öcsémet deportálták ki Németországba, tizennégy éves gyereket (7) Megtaláltam édesanyámat és a nővéremet.”

Majd az interjú legdöbbenetesebb mondata hangzik el:

„* Az nem igazán érdekes, hogy hogy. Nyilas egyenruhát szereztünk.”

Vajon mire vonatkozik a „nem igazán érdekes, hogy hogy”. Az édesanya megtalálására, vagy a nyilas egyenruha megszerzésére? Talán inkább az utóbbira, vélhetjük a következő mondat után:

*„Amit lehetett, az ember küzdött az életéért, élni próbált és élni akart *”*

De miért nem érdekes a hogyan? Ezt miért nem lehet elmesélni? Márpedig nem lehet, elsiklottunk mellette, felette. S az általános életbölcességet egy olyan történet követi, amely ismét arról szól, hogy egy fiú, aki akár „fel is adhatta” volna őt, amikor bujkált, hogy nem tette ezt mégsem.

*„Ő pontosan tudta, hogy hamis néven vagyok, pontosan tudta, hogy hamis papírjaink vannak. Soha még csak nem is utalt rá. * Egész január elejéig. Január elején, olyan harmadika- negyedike körül jött föl. Azt mondta, hogy ide figyelj. Te is tudod, hogy én tudom. * Nem szóltam, most azért szólok, mert itthon van a bátyám. * Nem akar tovább menni, nem akar harcolni. Segíts, adjál tanácsot, hogy bújtassuk el. Hála a Jóistennek sikerült is. Ezt azért mondom csak el, hogy a bajban az emberek tudnak emberek maradni. * Tudnak emberek maradni. Egyik ember ilyen, a másik ember olyan. *”*

Furcsa világot tár elénk. Tulajdonképpen akkor, amikor a helyzet kölcsönös-ségét lehetne hangsúlyozni, akkor hangsúlyozza a másik fiú emberségét. Arra ki sem tér, hogy ő hogyan segít. Valamiért a másik jósága a központi téma, a magáé nem számít, az mintha evidencia lenne.

Igy van ez a későbbiekben is. Gyula mindig csak a mások jóságát hangsúlyozza, a sajátját nem fejt ki. S mintha a mások – méghozzá a nem zsidók – jósága sokszor felstilizálódna. Hisz e fiúnak éppúgy segítségre volt szüksége, mint öneki. De ez súlytalan, erről kevéssé van szó. Ahogy Ormádinak megbocsáttattak a büntetések, amelyek röpködtek.

De ugorjunk most, ne kövessük végi Gyula egész elbeszélését. Nézzük meg azt, mi történik akkor, amikor visszakérdezzük az általa mondottakra.

„Említette, hogy nyilas egyenruhát szerzett és így találta meg a nővérét és az édesanyját.

((felemeli a hangját, egészen fenyegetővé válik)) Hát úgy tudtam megtalálni őket, hát másképp hogy tudtam volna bemenni a gettóba, másképp?”

Mitől lesz Gyula ennyire haragos? Hisz nyilván nem a világ legtermészetesebb dolga, hogy aki be akar jutni a gettóba, az nyilas egyenruhát szerez. Lehet, hogy valamiért Gyula számára nem elmesélhető ez a történet? Hogy itt egy erős ellenállással van dolgunk?

„És el tudná mesélni, hogy hogyan történt ez a megtalálás?

„Hát nézze. ((nagyon ingerült)) *A menyasszonyommal és egy barátommal bujkáltunk egy lakásba. (5) És a barátommal mi jártunk a Vadász utcába, mert a kommunista párttól kaptuk az iratokat, meg ööh* hát- és ott egyszer, * mikor sötétedéskor villamossal mentünk, * szólt a mellettem álló nő, hogy * vigyázzatok, mert az a két nyilas, aki benn van, nagyon néz titeket, és ha lassítani fog a villamos, ugorjatok le.” *Le is ugrottunk, a két nyilas utánunk is jött. (5) És hát pechük volt, mert * utána ruha nélkül maradtak. Úgyhogy, őtőlük szedtük le a ruhákat, meg a hogyhívjákokat.”**

Igen, talán tényleg nem mesélhető el a történet. Hisz a kérdés ismét haragot vált ki, igazából szemmel láthatóan feltenni sem szabad. S utána Gyula úgy tesz, mintha evidencia lenne, hogy ők ketten csak úgy el tudják venni két nyilastól a géppisztolyt és az egyenruhát. Mintha azok olyan idők lettek volna, ahol ez nem ütközött akadályba, mintha nem az lett volna az evidens, hogy a két nyilas akár szó és hang nélkül le is lőheti őket.

Majd a történet a kommunista kapcsolatot, a fegyverek neki való leadását érintő rövid kitérő után igazán furcsán folytatódik. Egyrészt először tizenöt másodperc szünet következik. Holott folyamatos elbeszélésben már öt másodperc is hosszúnak tűnik. Mintha Gyula ebben a pillanatban szembesülne története furcsaságával, azzal, hogy az lehet, hogy hallgatóságának nehezen hihető. Talán ezért is kezd magyarázkodni, s azért, hogy elejét vegye a további kérdezgetésnek.

„*De ezek ilyen * az akkori idők-*höz hozzátartozott. Aki ezt annak idején túlélte, (5) végigcsinálta ezt a pár hónapot, a bujkálást, * annak mind tele van hasonló történetekkel. Embertelen és emberi történetekkel. **”

Mintha valamit el kellene rejtenie az idők mögé. Valami a saját történetben mintha nem lenne elmesélhető. S sorolja azokat a történeteket, amelyeket ő embertelenségükben is emberiként interpretál.

„*Álltunk a feleségemmel a Király utcában, már nem is tudom milyen bolt kizakata előtt, és nézelődtünk. És a tükörből láttam, hogy három nyilas jön keresztül. Mondtam, hogy Zsuzsi indulj el, és vissza ne nézz! * A többit én elintézem. Még mielőtt elindult volna, két nyilas körbefogott bennünket. * Azt mondja az egyik, hogy * na, fordulj csak meg haver gyorsan! Megfordulok, a századunkból két fű. * Ugyanúgy nyilas egyenruhát szereztek, azzal bujkáltak.”*

„*Ugyanúgy nyilas egyenruhát szereztek.*” Mintha ezen az ugyanúgyon lenne a hangsúly. Hogy abban nincsen semmi rendkívüli, amit ők tettek. S amiről nem

lehetett elmondani, hogy történt. Egyre inkább úgy tűnik, Gyula rejteget valamit. S ezt támasztja alá a folytatás is:

*„Aztán egy másik alkalommal sorba kellett állni, vettem egy ilyen nyilas lapot és azt az ember olvasta. * Egyszer csak egy géppisztollyal szemben velem. Nevét! * Fölnézek. * Az egyik szakaszvezető a századunkból. (5) * zsidó lé-tére ott állt őrséget a nyilas parancsnoknak az ajtajában.”*

Megint egy hasonlóan bizarr helyzet, ismét egy nyilasnak öltözött zsidó. Persze róla sem derül ki, hogy hogy került ebbe a helyzetbe. Különös, hogy Gyula csupa ilyen rendkívüli helyzetet mesél el. Mintha valamit elfednének ezek a történetek. Igazi freudi fedőtörténetek lennének? Ki tudja. Talán nem. Talán csak Gyula saját, megemlített, de ki nem fejtett történetének ismétlései. Talán csak valamiféle ismétlési kényszerrel állunk szemben.

Persze interjúerként nem dolgozunk ennek a megértése – legalábbis az adott helyzetben. A terápiás helyzetben sem szoktunk kételkedni az elmondottak igazságában – hiszen azok a beszélő számára mindig igazak. Mégis, ott mindenképpen fontos, hogy teret engedjünk annak, hogy megengedjük magunknak, hogy ilyesféle gyanúk megfogalmazódjanak bennünk. Hiszen, ahogy Vikár György szokta volt mondani, a megértés – még a ki nem mondott is – „olajozza a terápiát”.⁷ Az interjúért viszont inkább csak megzavarják az efféle gondolatok. Hiszen – szemben a terapeutával – ő semmiképp sem mondhatja ki azokat. S bár Márta néni kifejezte, hogy neki az is elég volt, hogy maga elmondhatta a történetét, ő attól is megkönnyebbült, nem lehet biztos benne, hogy ez mindenkinél így van.

Visszatérve Gyulához, most, hogy már nem az interjú helyzetben vagyunk, feltehetjük, sőt, fel is kell tennünk a kérdést, hogy mi lehet Gyula különös viselkedése mögött. Miért van története tele egyrészt nem-zsidó jótevőkkel, akiket a tények nem mutatnak olyan mértékben jónak, mint Gyula interpretációja, másrészt valójában elképzelhetetlen helyzetekkel és benne olyan szereplőkkel, akik zsidóként nyilas egyenruhához tudnak jutni?

Míndeközben Gyula saját sorstársait legtöbbször passzív, tehetetlen, segítségre szoruló szerepekben láttatja, kivéve talán azt, amikor az ő vállát tették a kikötés után helyre. Emellett egyszer még egy áruló zsidó is feltűnik.

*„Összetalálkoztam az egyik fiúval, akivel, együtt jártunk hittanra. Hogy vagy, mint vagy, beszélgettünk. Föltűnt nekem, hogy megkérdezte, hogy most milyen néven vagy és hol laksz. * És hallgatóságos megállapodás volt köztünk,*

⁷ Ingusz Iván személyes közlése.

hogy ezt nem kérdezzük, mert ha elfognak, amit nem tudok, nem tudom elárulni. Mondom, mért kérded? Hát csak azért. És a fejéhez nyúlt, olyan furcsa mozdulattal, mintha intett volna valakinek. Átnézek, akkor jön két nyilas keresztül az úton.”

Ez a történet is furcsa, nem is igazán annyiban, hogy itt is egy nem zsidó személy, egy piaci kofa az, aki Gyulát megmenti. De annyiban, hogy nehéz azt elképzelni, ahogy a zsidó fiú hasznot tud húzni társai beárulásából, s hogy őt magát nem éri bántódás zsidósága miatt. Talán itt is csak Gyula félelme tér vissza, amit akkor élt át, amikor bujkált. S ez az, ami a történetet ilyené kerekíti, s amiért sorra különféle nem zsidó jótevőket kell találnia, hogy világa kevésbé legyen félelmetes.

De nézzük meg, mi történik, amikor visszakérdezzük a hittanra.

„/Hát, nem nagyon tudok róla mit mondani. Nem volt igazán jelentősége.”,

mondja talán minden eddiginél dühösebben.

„Muszáj volt menni. A nagyszüleim, szegények még mélyen vallásosak voltak. A szüleim már nem voltak igazán vallásosak, de még tartották a hagyományt. Én viszont nem hiszek, soha nem is hittem, és soha nem is fogok. Ez az egész vallás dolog csak társadalmi kreálmány. Az emberek találnak ki mindenféle parancsokat maguknak, hogy együtt tudjanak élni, mert ezek nélkül, természetük nélkül fogva nem tudnak... Ne lopj, ne ölj, szeresd felebarátodat, ne paráználkodj. Szép. Csak köze nincs a valósághoz. Ha két ember összekerül, abból mindig baj van, azok bántják egymást. Az ember természeténél fogva háborog, nem bír nyugton élni. Ezen nem segít semmilyen vallási parancsolat.”

Gyula tehát, aki eddig jórészt olyan történeteket mesélt, amelyekben a nem zsidók jósága épp azt tanúsítaná, hogy igenis van emberség, hogy vannak, akik képesek megtartani nem csak a tízparancsolatot, de annak szellemét is követik, kijelenti, hogy ő nem hisz ebben, hogy ez nem lehetséges, mert „Ha két ember összekerül, abból mindig baj van, azok bántják egymást.” Valamiért tehát nem tudja, nem meri a talmud-tórával kapcsolatos emlékeit felidézni. Bár ez ellentmond saját történeteinek, az embert rossznak kell látnia. Mert az egyértelmű, hogy ő – sokakkal ellentétben, akik szintén át-, túl- és megélték a soát, nem Jahvével szakít. Ő az embernek az isteni parancsolatok betartására való képességét vonja kétségbe.

Mitől lehet ennyire erős Gyulának az emberi rosszaságról kialakult képe?

Amit abból láttunk, ahogy mesélt, az az, hogy a nem zsidók többségét jónak mutatja be, a zsidókat tehetetlennek, saját magát pedig ugyan a történeteiben

úgy láttatja, mint aki képes saját magáért és másokért is tenni, ezt a képességét valójában elbogatellizálja. Lehet, hogy saját magával nincs kibékülve? Lehet, hogy azért annyira dühös, ha saját jócselekedeteiről, erejéről, ügyességéről kérdezzük, mert valamiért saját magát akarja, vagy inkább nem tudja nem rossznak látni?

A legkevésbé elmondhatónak a legfurcsább, de egyben talán leghősibb történet látszik, a nyilas ruha szerzésének története.

Ha jobban belegondolunk a helyzetbe, elképzeldhetetlen, hogy két fiatal zsidó két fegyveres nyilast békés úton tudjon levetkőztetni, tudja a fegyvereit elvenni. Ott feltehetően vér kellett hogy folyjon. Vagy legalábbis le kellett ütni a két nyilast, akik követték őket. Hisz Gyula azt meséli, hogy az ő ruháikat szereztek meg. Hisz lehetetlen, hogy azok azt önként és dalolva átadták volna a két férfinak, akikkel szemben túlerőben voltak, s akik lelövéséért semmiféle fenytést nem kaptak volna senkitől.

S ha ez így van, vagy legalábbis annyiban, hogy Gyula nem tudja, hogy a két leütött, s levetkőztetett nyilas meghalt-e vagy életben maradt, érthető, hogy mi az, amit nem lehet elmesélni. S mi az, ami azt mondatja Gyulával, hogy az ember eredendően rossz.

Hisz a tízparancsolat azt tanítja, hogy ne ölj. S nem tesz különbséget nyilas és nem nyilas között. Sőt, a jog ugyan ismeri az önvédelem fogalmát, de nem biztos, hogy a két nyilas fegyvert fogott a két fiatalemberre. S bár olyan idők járták, amikor két nyilas bármikor belelőhetett két zsidó fiatalembert a Dunába, nem biztos, hogy ott, akkor az életveszély közvetlen volt.

S különben is. Attól, hogy a jog ismeri mind az önvédelem, mind az elévülés fogalmát, még nem biztos, hogy Gyula lelke is ismeri azt.

Gyula tehát vélhetően bűnősként, gyilkosként élte meg magát az elmúlt hatvan évben. S őt, szemben Raszkolnyikovval, aki hitt abban, hogy neki szabad gyilkolnia, nem mentette fel semmi efféle hit. Hisz az, hogy a rendszer, amelyet a nyilasok képviseltek üldözte őt, talán nem elég ehhez. S nem jött Porfirij, a vizsgálóbíró sem, hogy leleplezze őt, hogy lerántsa bűnéről a leplet, miáltal megkönnyebbülhetett volna. S a háború után a zsidóknak nem kellett igazolniuk magukat, mint annak a fiatalembernek, akinek perével Gyula az interjúnak azt a részét, amelyben csak ő beszél, zárja.

*Szóval ez az egész világ akkor teljesen meg volt kavarodva. * Mentem a Nagykörúton, * jött velem szemben egy fiú, aki * Árpádsávos- ebbe az egyenruhába, géppisztoly a mellén. Hunyadi tér környéki srác volt, rengeteget verekedtünk, nagyon jól ismert és tudta, hogy ki vagyok. Jött velem szemben. Megfagzott bennem a vér, mert most fizet. Rám néz, intett, továbbment. Én is. Felszabadulás után összetalálkoztam vele. * Ott voltam a tárgyalásán, amikor ööh nem tudom, milyen bíróság ööh tárgyalta ezeket az eseményeket, és akkor ő szólt, hogy menjek oda és mentem. És tulajdonképpen tisztelem*

*ma is. Azt mondta a bíró előtt, hogy kérem, én a nyilaskeresztes pártnak tagja vagyok, én a hungarista mozgalmat tartom jónak, * ööh gyűlölöm a zsidókat, de a megoldás az nem az- gyilkos nem vagyok, és abban segítséget nem adok. Megoldás az, hogy menjenek a saját hazájukba. Föl=is= mentették. Egy csomó embert mentett. Szóval* ennyire kavarnak az emberi jellemek egy ilyen borzalmas vérvivatarban. (8). Nézze, * dióhéjban úgy nagyjából ennyit tudnék mondani magának.”*

Mintha szeretne a helyében lenni annak a kisnyilasnak, aki mellett tanúskodik. Szeretné, ha ő is azt mondhatná, hogy „gyűlölöm a nyilasokat, de a megoldás az nem az- gyilkos nem vagyok.”

Jó lenne tudni, mit jelentett ebben a helyzetben Gyulának az, hogy interjút készítettünk vele. A csapattal, akik részt vesznek az interjúkészítésben, rendszeresen tartunk a pszichoterápiás szupervízióhoz hasonló megbeszéléseket. Ezek a történetek nehezek. S az interjúerek nem képzett pszichológusok, akik többé-kevésbé megtanulják kezelni azt a terhet, ami a terápiában rájuk rakódik. S mint tudjuk, tökéletesen ők sem képesek rá. Túl a szakmai segítségen, ezért is szeretik/jűk a szupervíziós csoportot. Itt is nagy a teher, részben maguknak a történeteknek a borzalma miatt, részben mert azok, akik ezt átérték, s most megosztják velünk, sokszor maguk is olyan terheket hordoznak, amelyet egy ilyen helyzetben csak úgy tudnak elviselni, ha – legalább egy részét – „nekünk adják”.

Tanítványom, aki Gyulával interjúzott, rettenetes büntudattal érkezett a szupervíziós megbeszélésre. Meg volt győződve róla, hogy teljesen elrontotta az interjút. Hogy nyilván ő az oka annak, hogy Gyula nem hajlandó mesélni. A közös megbeszélés során vált azután lassan világossá, hogy Gyula „projektív identifikációjának” lett az áldozata. Hogy az ő büntudatát hordozza. A gyilkosság, vagy a képzelt gyilkosság büntudatáét.

* * *

Két interjú, két élettörténet, két személy, aki gyilkosként éli meg magát. Az egyik tud róla mesélni, ki tudja mondani a terhet, amit hurcol, a másik nem. De az előbbi, Márta néni, nem most mesélt először. S ugyan a korábbi, a „kikérdezős” interjú helyzeteket rossznak, megterhelőnek érezte, talán azok is hozzájárultak ahhoz, hogy e terápiás jellegű interjút valóban terápiaként élje meg.

S Gyula? Ő most mesélt először. S a lényegét most is csak közvetve tudta elmondani. S mi csak reménykedhetünk benne, hogy ez hatvan év elteltével még tudott valami kicsiny megkönnyebbülést hozni. Hogy ennek az interjúnak is volt terápiás hatása is.

IRODALOM

- HAFFNER, SEBASTIAN:** *Egy német története. Emlékeim (1914-1933)*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2005
- KATONA GÁBOR:** Modern pragmatizmus és pszichoanalízis. Rorty ironikus esztétája az analitikus diványán. *Thalassa*, (8) 1997, 1: 100–115.
- KOVÁCS ÉVA, VAJDA JÚLIA:** Abused Past – Forced Future. *Transversal*, 2004; Magunkra hagyva – egy interjú története. *Ex-Symposion*, 2004/3-4.
- KOVÁCS ÉVA, VAJDA JÚLIA:** Erőszakos múlt – kényszerített jövő. Róza és Matild története. *Élet és Irodalom*, 2004. május 21.
- ROSENTHAL, GABRIELE:** *Erlebte und erzählte Lebensgeschichte, Gestalt und Struktur biographischer Selbstbeschreibungen*. Campus, Frankfurt/New York, 1995
- VAJDA JÚLIA:** Sterilizált élet. *Múlt és Jövő*, Budapest, 2004/2.
- VAJDA JÚLIA–SZEGŐ DÓRI:** „Ne ölj!” Egy el nem mesélhető történet az életben maradásról. *Múlt és Jövő*, 2006, megjelenés előtt

B U D A P E S T I K Ö N Y V S Z E M L E

IBUKISZA

A BUKSZ 2006. TAVASZI SZÁMÁBÓL

BÉKÉS VERA FREUD ÉS FERENCZI LEVELEZÉSÉRŐL
NÉMEDI DÉNES HABERMAS EGY RÉGI-ÚJ KÖNYVÉRŐL
BLANDL BORBÁLA KANT ANTROPOLÓGIÁJÁRÓL
SÜMEGI ISTVÁN EGY OTTLIK-OLVASATRÓL

PROBLÉMA

A POLITIKA MINT ERKÖLCSI PROBLÉMA

SZEMLE

MI A PÁLYA?

FONTOS KÖNYVEK